

Review Article

Umbuji wa Wahusika katika Ushairi wa Kiswahili: Mifano Kutoka kwa Diwani ya *Jicho la Ndani* (S.A. Mohamed, 2002).

Dr. Timothy Kinoti M'Ngaruthi

Dkt. Timothy Kinoti M'Ngaruthi University of Embu, Kenya

*Corresponding Author

Dr. Timothy Kinoti M'Ngaruthi

Abstract: Suala la utunzi na uhakiki wa mashairi ya Kiswahili limejadiliwa kwa muda mrefu na washairi na wataalamu mbalimbali. Mjadala huu umejikita katika dhana na maana ya shairi la Kiswahili na iwapo lihakikiwe kwa kuzingatia kaida zilizowekwa na wanamapokeo au uhuru ulioibuliwa na wanamapinduzi. Hali hii imekinza kwa kiasi fulani uzingatiaji kikamilifu wa mbinu nyinginezo za kiubunifu za kulihakiki shairi la Kiswahili. Kati ya vipengele muhimu katika sanaa hii kongwe vilivyotelekezwa kiasi ni uteuzi wa wahusika, uchunguzi wa mazingira wanamapatikana na hisia wanazotumiwa na mshairi kuwasilisha, kama inavyosisitizwa katika Nadharia ya Ulimbende. Kimsingi, jamii husawiriwa katika kazi za fasihi kupitia wahusika kwani ndio wawakilishi na viwakilishi vya hali halisi za wanajamii. Jinsi mshairi akatavyowateua na kuwasawiri wahusika wake katika mazingira mahsusi itaifanya hadhira kuyapenda au kuyachukia matendo, tabia na hali fulani za wanajamii waliowakilishwa na wahusika hao. Makala haya yananiwa kubainisha dhima ya wahusika wa kishairi katika kujadili na kuhifadhi masuala ya kihistoria.

Keywords: Ushairi wa Kiswahili, usawiri wa wahusika, wahusika wa kishairi, historia.

Abstract (English)

The question of how Kiswahili poems should be studied and analyzed has attracted the views of many poets and scholars. As supporters of the classical poem insist on order, logic, technical precision, balance, elegance of diction and an emphasis of form over content, modern poets and scholars have been coming up with newer ways of composing and studying the Kiswahili poem. The latter group borrows strongly from the views of Romantic Theorists such as Friedrich Schlegel, William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge. These poets came up with early suggestions that poetry and literature in general should be 'set free' in order to come up with something new, different and divergent. This paper discusses the role of poetic characters, their choice and historical setting as an alternative way of studying and analyzing Kiswahili poems.

Key words: *Ushairi wa Kiswahili, usawiri wa wahusika, wahusika wa kishairi, historia.*

1.0 Utangulizi

Mara nyingi ushairi WA Kiswahili hufafanuliwa kwa kuzingatia vipengele kama vile urari wa vina na mizani, mpangilio wa mishororo na beti na matumizi ya lugha teule. Wataalamu wengi aghalabu hupuuza usawiri wa wahusika na nafasi yao katika uendelezaji wa dhamira na maudhui. Kwa mfano, Wamitila (2015:226), analieleza shairi kama 'utungo wa sanaa ya lugha na mpangilio maalum wa mishororo au wa kisauti na kwa maneno mateule kwa kutumia mbinu za lugha zenye mnato na mbinu nyinginezo za kibalagha na kintindo zinazomwezesha mtunzi kuwasilisha ujumbe kwa ufupi na kwa mkokotezo mkubwa unaoeleza kisa, hisia, tukio au hali kwa lugha ya mvuto'. Ni dhahiri kuwa maelezo haya hayatili maanani kipengele cha wahusika ambacho ni muhimu sana katika kazi yoyote ya fasihi.

Kwa mujibu WA King'ei na Kemoli (2001) wahusika ni viumbe, vitu au watendi wanaotumiwa na mshairi katika kuwasilisha ujumbe kwa hadhira yake. Wanaeleza kuwa washairi huwatumia wahusika Kwa nadra sana, isipokuwa katika tenzi na mashairi ya masimulizi, hasa mashairi ya kimapinduzi. Kuhusu uhakiki wake, wataalamu hawa wanapendekeza kuwa vigezo kama vile sifa, tabia na taswira ya wahusika vizingatiwe. Wahakiki hawa wanaibainisha dhima ya wahusika katika kusawiri matukio ya shairi Na kushadidia maudhui na dhamira ya shairi.

Quick Response Code

Journal homepage:

<http://www.easpublisher.com/easjehl/>

Article History

Received: 15.05.2018

Accepted: 25.05.2019

Published: 01.06.2019

Copyright @ 2019: This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution license which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non commercial use (NonCommercial, or CC-BY-NC) provided the original author and source are credited.

Njogu Na Chimerah (1999) wameshughulikia wahusika katika tanzu za fasihi simulizi na fasihi andishi. Watafiti hawa wamejaribu kuainisha wahusika kama wanavyodhihirika katika tanzu hizi za fasihi. Wamezingatia aina mbalimbali za wahusika, sifa zao, mazingira yao na umuhimu wao katika kazi husika. Hawa wanashikilia pia kuwa wahusika wanapatikana tu katika mashairi marefu ya kimasimulizi na yale ya aina ya ngonjera. Mawazo ya wataalamu hawa yanatokana na dhana kuwa mashairi ya kimasimulizi kama vile tendi huwa na wahusika mashujaa ambao hupewa nafasi ya kukua na kupitia hatua mbalimbali za maisha. Kwa kuwa masimulizi haya huwazungumzia binadamu halisi waliopata kuishi, tabia zao huwa dhahiri na za kusadikika.

Uteuzi wa wahusika katika kazi yoyote ya fasihi huchangiwa na mambo kadha. Kezilahabi (1976) anasema kuwa washairi wengi wa Kiswahili hujishughulisha na utunzi wa mashairi kufuatana na matatizo au ufunuo uliowafikia wakati huo, au kufuatana na mkondo wa wakati na mabadiliko yake. Hivi ni kumaanisha kwamba mshairi hutunga kwa kuongozwa na mambo yanayotendeka katika jamii yake wakati wa utunzi au mabadiliko yanayowakumba wanajamii anaotangamana nao. Changamoto zinazowakumba wanajamii kutokana na mabadiliko haya hudhihirishwa kupitia wahusika waliomo katika mashairi ya wakati huo. Mshairi pia anaweza kutabiri mambo yatakayokuja baadaye na kuyaakisi kupitia wahusika wake.

Kwa mujibu wa Hill (1977) usawiri bora wa wahusika huhitaji hali ya juu ya ubunifu ili kuwafanya wahusika hao wadhahirishe hali halisi zinazopatikana katika mazingira ya kawaida. Hill anasisitiza kuwa mshairi huwa mfasiri wala si muumbaji kwani hujihusisha zaidi na udhihirishaji wa vivutio ambavyo tayari tunavifahamu, wala sio ufichuaji wa yale tusiyoazoea wala kuyaona. Hili linadhahirisha kuwa mshairi hawateui wahusika wake kiholela bali huwatumia kuakisi hali ya mazingira kwa mujibu wa wakati.

Ruo (1989) anakariri kuwa maisha ya mwanafasihi na mazingira yake ya kihistoria, kisiasa, kijamii pamoja na hali za kiuchumi zina uhusiano mkubwa na uandishi wa kazi zake. Hivi ni kumaanisha kuwa mwandishi huathiriwa na tajriba zake za maisha. Wahusika wanaopatikana katika kazi zake za kifasihi wanaweza kupatikana katika mazingira halisi anamoishi kama kiakisi cha hali yake ya maisha. Hili ni thibitisho kwamba wahusika wanaopatikana katika ushairi wa Kiswahili wana uhusiano na mazingira ya kihistoria yanayorejelewa na mtunzi.

Mawazo ya Ruu (1989) kuhusiana na wahusika yanashadidiwa na Maitaria na Momanyi (2016) wanaposema kuwa baadhi ya watu wanaposhika hatamu za uongozi hujiona kuwa 'miungu wadogo' katika taifa. Wataalam hawa wanatoa mfano wa jinsi viongozi hao walivyosawiriwa katika ushairi wa Kiswahili kama visiki vya utangamano wa jamii kwa kurejelea shairi lake Abdalla (1973) litwalo 'Mamba'. Katika shairi hili wanasiasa wasiozingatia maadili katika uongozi wao wamesawiriwa kama mabwana wanaozua hofu miongoni mwa wanajamii kwa jinsi walivyojaa kiburi na hivyo kuathiri utangamano wa jamii.

Utafiti uliofanywa na M'Ngaruthi (2012; 2015) umebainisha kuwa usawiri wa wahusika katika mazingira mbalimbali hutekeleza wajibu muhimu katika kuendelea mawazo na hisia za mshairi. Mtafiti huyu anasisitiza umuhimu wa kuwapa wahusika nafasi ya kuzaliwa, kukua, na kutangamana kikamilifu na mazingira, hali za maisha, pamoja na wahusika wengine. Wahusika pia wanaweza kufa, kama inavyotokea katika maisha halisi. Hii inatokana na ukweli wa kimsingi kwamba hakuna kitendo chochote kinachoweza kuendelea bila mtendaji, mtendewa au mtendwa. Mtafiti anapendekeza kuwa usawiri na nafasi ya wahusika vitiliwe maanani katika ushairi kama inavyotendeka katika utunzi na uhakiki wa kazi za nathari.

Kutokana na maoni haya, tunaweza kusema kuwa uteuzi wa wahusika utategemea mazingira ya mtunzi ya kihistoria, kijiografia, kijamii, kisiasa, na kiuchumi. Hii ni kwa sababu kazi ya fasihi haitoki katika ombwe tupu bali huyasawiri mazingira, matukio na hisia za msanii. Katika makala haya, hali mbalimbali za kihistoria zinazochangia katika uteuzi wa wahusika katika mashairi ya Kiswahili zimeangaziwa. Aidha, pamejadiliwa mifano ya wahusika katika mashairi teule katika muktadha wa kihistoria kwa lengo la kuonyesha jinsi Said Ahmed Mohamed (2002) alivyofanikiwa katika usawiri wa wahusika wake.

1.1 MAZINGIRA YA KIHISTORIA

Kupitia mashairi teule yaliyohakikiwa katika sehemu hii, inadhihirika kuwa baadhi ya wahusika wamesawiriwa kutokana na mazingira ya kihistoria alimokulia mtunzi. Mazingira haya ni pamoja na yale yanayohusiana na maisha ya kibinafsi ya mtunzi au historia ya taifa lake.

Mohamed (2002) katika diwani ya *Jicho la Ndani* ameathiriwa kwa kiasi kikubwa na matukio ya kihistoria, hasa yaliyo na mtazamo wa kisiasa. Hili linadhahirika kupitia mashairi kama vile 'Mama'angu' (uk. 21), 'Kadhia ya mti' (uk. 34), 'Watendwa jana' (uk. 56) na 'Wingu' (uk. 100).

Katika shairi la 'Mama'ngu', mshairi anairejelea nchi yake iliyopitia hatua kadha za kihistoria zilizoifanya kudharauliwa hata na wageni. Kuna uwezekano kuwa mshairi aliathiriwa na hisia nzito kuhusiana na taifa lake kwani alikichapisha kitabu hiki alipokuwa mhadhiri katika Chuo Kikuu cha Bayreuth, nchini Ujerumani.

Kwa kile kinachoonkana kuwa kumbukumbu za nyumbani, mshairi anailinganisha nchi yake na mamake kwa lengo la kudhihirisha mapenzi yake makuu na uzalendo kwa taifa lake. Katika ubeti wa tatu mshairi anainenea nchi yake hivi:

Muda umepita
Kimya kimetugubika!
Kimya cha upweke na utengano!
Lakini ulikuwa, ulikuwa na 'mi
na bado umo na 'mi,
ndani ya tafakuri na hisia.
Usidhani sikujali
Usione sikubali
Sijaghuri
Sijahuni
Ningeliwezaje, ewe mama'angu?

Inadhihirika katika ubeti huu kwamba uhusiano kati ya mtoto na mamake ni wa karibu mno. Mtoto atenganapo na mamake kwa muda humtamani sana. Hivi ndivyo mzalendo halisi huhisi awapo ughaibuni kutokana na jinsi aipendavyo na kuitamani nchi yake.

Suala la kihistoria linajitokeza vyema kupitia ubeti wa kumi na nne ambapo mshairi anakariri:

Mzazi mama mama'angu, waelea katika kina kirefu!
Mara umo shwarini,
kwa majilio ya bahari iliyopoa;
huku tamaa yetu ikiogelea juu yako
na 'si hukimbilia kuigwia!
Na kabla hatujaishika,
mara hiyo hudidimia!
Lini ukweli utasimama juu yako?

Uteuzi wa aina hii ya wahusika aghalabu hutokana na hali ya juu ya ubunifu wa mshairi. Mtunzi hupendelea kuyasawiri matukio kijazanda au kiistiari badala ya usimulizi wa moja kwa moja. Mshairi hapa amewatumia wahusika wa kiistiari, ambapo nchi inachukuliwa kama mama mzazi na wananchi kama wanaye. Anaulinganisha uhusiano wa karibu uliopo baina ya mtoto na mamake na ule wa mwananchi mzalendo na nchi yake, hasa baada ya kutengana kwa kipindi fulani.

Shairi la 'Kadhia ya mti' (uk.34) linasimulia juu ya historia ya mataifa ya Kiafrika tangu siku za mwanzo mwanzo baada ya uhuru na ung'ang'aniaji wa rasilimali za taifa uliofuatia. Sawa na shairi tulilotangulia kutazama, wahusika hapa ni wa kijazanda. Mshairi amewatumia wahusika watu, wanyama, mti na sehemu zake tofauti kutudhihirishia jinsi mazingira ya kawaida yanaweza kutumiwa kuwasilishia ujumbe mahsus.

Utangamano kati ya wahusika hawa unalinganishwa na ule wa binadamu halisi katika nyakati tofauti za kihistoria. Mshairi anaanza kwa kuusawiri mti mchanga unaovutia machoni kwa kutongoa hivi:

Mti uliposheheni	kwa utomvu wa ujana
Kiale hadi shinani	vyema umeviringana
Na kijani matawini	maua yakipachana
Ulihalika wageni	mtini kutulizana

Katika ubeti huu, mshairi analirejelea taifa changa la Kiafrika lililopendeza kabla ya kunajisiwa na watu waliojaa tamaa na inda. Beti zinazofuatia zinafafanua jinsi watu hawa walivyong'ang'ania rasilimali za bara hili na kulifilisi taifa husika. Mshairi anasimuliaa:

Punde 'kaanza nuhusi	na pupa ziso maana
Wakaanza kuuasi	na kuzizusha laana
Wanadamu wasikisi	wakaanza kuvutana
Mti wakaufilisi	tanzuze katatizana

Mshairi anawalinganisha nduli hawa na nyoka wenye sumu kali waliowaangamiza ndege wasio na hatia. Ndege hapa wanawakilisha watu wa tabaka la chini wasio na uwezo wa kujikomboa kutoka kwa mikono dhalimu ya matajiri. Katika ubeti wa nane mshairi anasema hivi:

Nyoka wenye sumu kali	matawini 'kazongana
Wakioteya pahali	kajificha wametuna
Ndege walipowasili	wakapata kuwabana
'Kashamiri ujahili	salama haiwa tena

Mshairi ameyasimulia matukio ya kihistoria kupitia wahusika kama vile mti mchanga na wanyama hatari. Ulinganishi wao na binadamu halisi unamsaidia kutolea hisia zake kuhusu suala la ukoloni mamboleo. Kwake mshairi, taifa la Kiafrika lililofilisiwa na viongozi wake ni sawa na mti uliopendeza ulipokuwa mchanga kabla ya kuvamiwa na wanyama hatari walioufanya kukaukia jangwani.

Kupitia shairi liitwalo 'Watendewa jana' (uk. 56) mshairi anadhihirisha jinsi watu waliodhulumiwa hapo awali wamegeuka na kuwa madhalimu. Mshairi anawatumia wahusika kama vile 'watendewa jana' na 'watenda wa leo' ili kuturejesha nyuma katika historia ya mataifa yetu, ambapo baada ya kuungana pamoja na kuwaondoa wakoloni wakongwe, baadhi ya viongozi wa wakati huu wamewageuka wasio na vyeo na kuwa wakoloni mamboleo. Viongozi wa aina hii ndio mshairi anaita 'watendewa jana' na kushangaa imekuwaje kwamba hao ndio tunaopambana nao leo. Anaanza kwa kusema hivi:

Watendewa jana	ndio watenda wa leo
Waliosonona	ndio wasononeshao
Hawajali tena	ya jana ya mbali kwao
	Imekuwaje?

Mshairi hapa anaonyesha jinsi watu hujisahau haraka punde tu wapatao madaraka na kuanza kutenda kama viongozi dhalimu waliowaona kuwa wabaya sana. Viongozi hawa pia husahau kuwa wanaweza kuondolewa mamlakani jinsi madhalimu waliowatangulia walivyoondolewa na wananchi kupitia kwa msumeno wa demokrasia. Ndio maana akayasawiri makundi mawili ya wahusika viongozi, yaani wale waliotangulia na wale waliomo wakati huu ili kuitolea picha kamili ya uongozi katika vipindi viwili vya kihistoria.

Ubeti wa tatu unaeleza jinsi viongozi wa leo walivyokandamizwa nyakati za kupigania uhuru. Mshairi anashangaa kesho itakuwaje kwani hawa madhalimu, ambao ndio waliotaabishwa hapo awali, wamejisahau kabisa baada ya kuwa mabwana. Anasema hivi:

Mrefu mchana	walipoendeshwa mbio
Usiku kuguna	kwa huzuni na vilio
Leo ni mabwana	kama vile wao sio!
	Kesho itakuwaje?

Udhalimu wa wahusika hawa unaendelezwa katika ubeti wa tano ambapo mshairi anawataja wahusika wanaonyanyaswa. Usawiri wa kundi hili la tatu la wahusika pia unahusiana na historia kwani ndio wale wale waliopigania uhuru na badala ya kunufaishwa na uhuru huu wakapata mateso. Mshairi anashangaa:

Hutesa vijana	hata na wazee wao
Kwa kikubwa kina	huleta maangamio
Maafa bayana	yasiyo na kadirio
	Leo imekuwaje?

Usawiri wa aina hii ya wahusika kwa jumla unadhamiriwa kuonyesha taabu na dhiki ambazo wenyeji wa mataifa mengi ya Kiafrika wamepitia chini ya utawala wa kikoloni na wakoloni mamboleo, na jinsi jitihada za kupigania uhuru ziliwafaidi watu wachache tu walio madarakani wakati huu.

Mateso kwa wananchi pia yanaelezwa kupitia shairi liitwalo 'Wingu' (uk.100). Mshairi anarejelea tukio la kihistoria ambapo palizuka wingu la maangamizi lililodhaniwa kuwa lingepita baada ya muda mfupi. Wingu hapa limetumiwa kama mhusika wa kijazanda kuwakilisha kipindi kigumu cha kihistoria ambacho bado kimo kumbukumbuni mwa mshairi. Wingu hili lilileta maangamizi kama anavyofafanua mshairi katika ubeti wa kwanza:

Wingu kama li' masizi	lilitanda kote anga
Radi na zake konyezi	ziliwaka na kuwanga

Mvua na michirizi na pepo kubwa kupunga
Makubwa maangamizi kila pembe yalifunga
Je, sasa wingu linapita?

Mshairi amechagua aina hii ya mhusika kwani kwa kawaida hakuna wingu ambalo hudumu angani milele, liwe la heri au la shari. Wingu hutarajiwa kuondoka baada ya kuyeyuka na mvua kunyesha au likasukumwa na upepo na kwenda kwingineko. Baada ya hapo hubaki historia.

Wingu katika shairi hili haliondoki vivi hivi bali linaacha athari mbovu. Linazua utelezi unaowaangusha watu, pamoja na tope jingi, gharika na matatizo ya usafiri. Kazi pia hazifanyiki tena, hali inayowafanya waja kukosa riziki. Hali hizi ngumu zinaelezwa katika ubeti wa pili na wa tatu ambapo mshairi anasema hivi:

Ulijaa utelezi mno watu 'kaanguka
Na tope haziachizi kila tunapozunguka
Mafuriko maenezi gharika kwetu gharika
Ukasita uendezi maisha yakasitika
Je, sasa wingu limepucha?

Mvua i shehenezi ililala mapaani
Ikazima zote kazi tukabaki tu wandani
Riziki haziwekezi ufanyalo kisirani
Kwetu ukawa utwezi sababu hujui nini
Je, sasa wingu layoyoma?

Kama inavyosemwa kwamba historia hujirudia, mshairi anashangaa iwapo wingu hili limeondoka na hivyo kwisha maangamizi au bado linajipanga kushambulia tena. Mshairi anamalizia shairi lake kwa kuuliza hivi:

Hivi wingu ni pitizi au 'mebaki kufinga?
Limehama ng'ambu hizi au bado linafunga?
'Mekwisha uangamizi au tena wajipanga?
Tumechoka mazingizi na uwongo kutuvunga
Je, sasa wingu limeondoka?

Inaonekana mshairi amechoshwa na ahadi za uongo, kwamba matatizo yanayoikumba jamii yake ni ya muda tu, bali utatuzi wake huwa ndoto tu. Kile kinachoweza kuonekana kama matatizo ya kawaida kimegeuka kuwa suala la kihistoria ambalo linajirudia.

Katika shairi zima tunawapata wahusika wanaoweza kupatikana katika mazingira ya kawaida, hivyo kumwezesha mshairi kuwasilisha ujumbe wake kwa hali isiyotatiza. Wahusika hao ni kama vile wingu, mvua, upepo na tope. Wengine ni watu, mikizi na vidagaa. Aina hii ya wahusika kwa jumla imeteuliwa kwa lengo la kuyasawiri matukio ya kihistoria kimafumbo.

1.3 HITIMISHO

Makala haya yamebainisha dhima ya wahusika katika ushairi wa Kiswahili katika miktadha mbalimbali ya kihistoria. Aidha, imebainika jinsi mshairi anavyoweza kuathiriwa na mazingira ya kihistoria katika uteuzi wake wa wahusika, sawa na wasanii wengine wa kazi za nathari. Mazingira ya kihistoria ni muhimu kuzingatiwa kwani yanaturejesha nyuma kiwakati na hivyo 'kushuhudia' tukio linalosimuliwa likitokea. Matukio hayo yanaweza kuwa yanarejelea maisha ya mtu binafsi, kundi la watu, taifa, bara au ulimwengu kwa jumla. Urejeshi huu ni muhimu kwani hakuna jambo linalotendeka bila kuwepo kwa wakati wa utendekaji wake. Ni wazi kwamba tunapobaini mandhari ya kihistoria ya tukio fulani tunaolewa bayana sababu ya mshairi kuwasawiri wahusika wake kwa mujibu wa kipindi hicho.

MAREJELEO

1. Abdalla, A. (1973). *Sauti ya Dhiki*. Nairobi: Oxford University Press.
2. Hill, J.S (1977). *The Romantic Imagination*. London: Macmillan Press Ltd.
3. Kezilahabi, E., (1976). *Ushairi wa Shaaban Robert*. Nairobi: Kenya Literature Bureau.
4. King'ei, K. & Kemoli, A. (2001). *Taaluma ya Ushairi*. Nairobi: Acacia Stantex Publishers.
5. Maitaria, J. N., & Momanyi, C. (2016). Ushairi wa Kiswahili kama Chombo cha Ujenzi wa Utangamano wa Kitaifa Nchini Kenya. Katika *Kiswahili JUZ*. 79 kur. 14-27.
6. M'Ngaruthi, T. K. (2012). *Miale ya Mashariki: Mashairi na Mwongozo wa Uchambuzi*. Ontario: Nsemia Inc. Publishers.

7. M'Ngaruthi, T.K. (2015). Usawiri wa Mwanasiasa wa Afrika katika Ushairi wa Kiswahili Tasnifu ya Uzamifu ambayo haijachapishwa. Chuka: Chuo Kikuu cha Chuka.
8. Mohamed, S.A. (2002). *Jicho la Ndani*. Nairobi: Longhorn Publishers.
9. Njogu, K. & Chimerah, R. (1999). *Ufundishaji wa Fasihi: Nadharia na Mbinu*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.
10. Ruo, K.R. (1989). *Nguzo Za Ushairi Wa Kiswahili*. Nairobi: Macmillan.
11. Wamitila, K.W. (2015). *Kanzi ya Fasihi: Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi*. Nairobi: Vide~Muwa.